

HRVATSKE INKUNABULE

Šime JURIĆ, Zagreb

Kad slavimo polumilenijsko godovno prve glagoljicom tiskane hrvatske knjige, koja je svojim kvalitetama stala uz bok najznačajnijim tipografskim dostignućima svoga vremena, svakako je potrebno osvrnuti se i na ostalu tiskanu produkciju Hrvata u to doba, jer se tek tada može dobiti prava slika i okvir ovoga značajnog kulturnog događaja.

Ističem odmah na početku: riječ je o stotinu i pedeset tiskanih knjiga 15. stoljeća, kojima su tvorci bili hrvatski ljudi, i to kao pisci, priređivači, prevodioci, izdavači, tiskari ili na drugi koji način. Te su inkunabule našega podrijetla višestruko značajne, posebice kao bjelodano svjedočanstvo kulturnoga stremljenja i stvaralačkoga napora jedne malene nacije koja je u to daleko doba, u granicama svojih mogućnosti, pridonijela svoj obol najznačajnijem otkriću novoga vijeka. Isto su tako važne kao dokaz naših trajnih veza s velikim središtima evropske kulture.

Značenje doprinosa hrvatskih ljudi tiskarstvu 15. stoljeća utoliko je veće što se to dešavalo u onom za našu domovinu izuzetno teškom povijesnom času kada je nezajajljivi Turčin u svojoj poletnoj ekspanziji svom silinom »nalegao na hrvatski jezik«. Bili su to dani sveopćeg uništavanja naše zemlje, njezinih materijalnih, ekonomskih i kulturnih dobara, kao i žive ljudske snage. Tursko uništavanje započelo je upravo u drugom desetljeću 15. stoljeća, prvim upadom turske vojske u Bosnu i istodobnim provalama prema Jadranskom moru (1414-1415); otada će se ti upadi nastavljati neumitno, čas u jedan, čas u drugi kraj zemlje, da nakon pada Bosne (1463) postanu naša krvava svakidašnjica. Pustošenja, paljenja, pljačkanja, ubijanja, odvođenja u ropstvo, napuštena polja i naselja – to su izrazi kojima suvremenici slikaju stanje u Hrvatskoj. Nije čudo da u ovakvim prilikama dolazi do masovnoga pomicanja hrvatskog stanovništva, do seoba i bježanja u sigurnije krajeve. Jedino još gradovi donekle pružaju zaštitu, ali i njih je, posebice one uz jadransku obalu, u istom stoljeću najvećim dijelom zauzeo tuđinac, pa politički pritisci i ekonom-

ška oskudica sile ljude da i s toga područja traže utočišta u tuđim sredinama. Stvarati kulturna dobra u opisanoj situaciji zaista nije bilo lako. Zato se postignuti uspjesi, kakvi god bili, a oni nipošto nisu maleni, s pravom mogu izjednačavati s dostignućima najvećih naroda zapadne Evrope.

O hrvatskim tiskanim knjigama 15. stoljeća kao o jedinstvenom fenomenu, ne postoji dosad ni jedan zaokružen prikaz, ako se izuzmu poneki kraći člančići u pojedinim našim enciklopedijskim i leksikonskim publikacijama. Gotovo odreda sve su hrvatske inkunabule vrlo rijetke i samo malen dio njih nalazi se po našim bibliotekama, pa će to biti jedan od glavnih razloga zašto su se tako malo izučavale. Još su se najviše obrađivale glagoljske inkunabule, zahvaljujući posebnom interesu slavistike za to područje. Baveći se dug niz godina istraživanjem starije hrvatske knjige, prikupio sam opširan dokumentirani materijal o toj tematici kao cjelini, pa ću ovdje iznijeti bar statistički pregled glavnih rezultata do kojih se dosad došlo na ovom polju. Zbog ograničena vremena, moram biti sasvim kratak.

Hrvatske nacionalne inkunabule najpreglednije se mogu podijeliti u tri skupine:

a) inkunabule pisane hrvatskim jezikom (odnosno staroslavenskim jezikom hrvatske redakcije) koje su tiskane glagoljicom ili latinicom;

b) hrvatske inkunabule objavljene na drugim stranim jezicima, tj. na latinskom, tada glavnom međunarodnom jeziku učene Evrope, pa na talijanskom, jeziku našega prvog susjeda preko Jadrana;

c) inkunabule koje su tiskali ili izdali hrvatski tipografi i izdavači koji su djelovali izvan svoje zemlje.

Inkunabule prve skupine napisane su sve na domaćem tlu; neke su od njih i tiskane na teritoriju Hrvatske. Sve ostale su, kao što je rečeno, djelo naših ljudi, lišenih domovine, koji su potražili utočišta u tuđim sredinama i tamo razvili svoju kulturnu djelatnost.

Iz prve skupine hrvatskih nacionalnih inkunabula poznato nam je danas ukupno devet djela. Pet je od toga tiskano glagoljicom, tri latinicom, a jedna goticom. Kronološkim redom one se nižu ovako:

Prva je naš glagoljski *Misal* – svečar iz god. 1483. Nije navedeno mjesto njegova tiska.

Druga je glagoljski *Brevijar* tiskan oko 1491. To će biti onaj glagoljski brevijar za koji Sebastijan Glavinčić spominje da je tiskan u Kosinju.

Treća je glagoljski *Brevijar* iz 1493, tiskan u Mlecima.

Četvrta je glagoljski *Misal* iz 1494, tiskan u Senju.

Peta je *Evandelistar Bernardina Splićanina*, tiskan u Mlecima 1495, prvo dosad poznato djelo tiskano na živom hrvatskom govoru (na čakavsko-ikavskom narječju srednje Dalmacije).

Šesta je *Ispovid, ku je svaki karstjanin dužan imiti* franjevca Matije Bošnjaka Zadrana. Tiskana je također u Mlecima, iste 1495. godine, ali od nje do danas nije pronađen ni jedan primjerak.

Sedma je hrvatski prijevod djela Michael Carcano, *Spovid općena*; tiskana je glagoljicom 1496. u Senju.

Osma i deveta su dva mala molitvenika, *Oficij Bl. Djevice Marije* i *Oficije svetoga karsta*, bez oznake godine i mjesta tiska, tiskane latinicom. Od tih dvaju djela poznat je samo po jedan primjerak koji se čuvaju u Vatikanskoj biblioteci u Rimu.

Inkunabule prve skupine, kako se vidi iz navedenih podataka, sve su vjerskoga sadržaja, izdane su bile za potrebe Crkve i njezinih vjernika, a i njihovi su autori crkveni ljudi. Pet ih je pisano živim hrvatskim jezikom, što je izuzetno značajno za povijest naše kulture, a ostale donose tekstove na staroslavenskom jeziku hrvatske redakcije. Za povijest tiskarstva posebice je interesantno da je u ovim inkunabulama prvi put u tiskane knjige uvedeno osebujno slavensko pismo, **glagoljica**, i da zasluga za to pripada isključivo našim ljudima. Hrvatski su glagoljaši prvi priredili ove tekstove za tisak, oni su prvi na temelju glagoljskih rukopisa načinili specimina glagoljskih slova (ili su, u najmanju ruku, savjetom i uputama kumovali njihovoj izradbi), oni su bili prvi slagari (ili bar nezaobilazni pomagači slagarima), kao što su, vjerojatno, sami financirali tisak i koristili se tim izdanjima.

Povjesničari tiskarstva i drugi kulturni historici naročito ističu prva uvođenja neobičnijih alfabeta (npr. orijentalnih i dr.) u tiskane knjige kao izuzetno važan kulturnohistorijski događaj. Zbog toga se čak pojave takvih knjiga u 16. i 17. stoljeću izdvajaju kao posebne rijetkosti i knjižna cimelija. A ovdje je u pitanju 15. stoljeće. Uz gotička i latinička slova, zatim 1475. hebrejska, a 1476. grčka slova, glagoljica je već 1483. zaslugom hrvatskih ljudi postala ravnopravan član tipografskih pisama. (Ćirilicom su se knjige prvi put počele tiskati 1491. u Krakovu, u Poljskoj.)

Druga skupina hrvatskih nacionalnih inkunabula mnogo je brojnija, a isto tako i sadržajno raznolikija. Prema do danas utvrđenim podacima, ta skupina broji ukupno 45 inkunabula. U njoj su zastupljena djela iz područja filozofije, prirodnih znanosti, beletristike, retorike, polemike, hermeneutike, uz određen broj teoloških djela. Uz nekoliko poznatih imena naših humanista i crkvenih pisaca, među njihovim se autorima javlja niz pisaca koji se dosad u povijesnim djelima hrvatske literature uopće nisu spominjali, već su tek novija istraživanja ukazala na njih kao na pisce tiskanih djela. Ova je skupina hrvatskih inkunabula posebice značajna po tome što su neke od njih zapravo najstarije tiskane knjige koje potječu od Hrvata. Zbog boljega pregleda, navest ćemo i njih ovdje kronološkim redom njihova izlaženja.

Najstarije poznato tiskano djelo jednoga hrvatskog pisca jest *Oratio in funere Petri cardinalis sancti Sixti*, nadgrobni govor uz smrt svetosikstinskoga kardinala Petra Riariusa, što ga je na latinskom jeziku održao u Rimu, na samom početku 1474. godine, modruški biskup Nikola Mainjanin. Svoj je govor autor odmah dao umnožiti novim Gutenbergovim pronalaskom. Koliko se danas zna, to je djelo u 15. stoljeću tiskano šest puta: četiri puta u Rimu, jedanput u Padovi i jedanput u Rostocku, u Istočnoj Njemačkoj. Pisac djela, Nikola Modruški, poznat je kao crkveni diplomat, zagovaratelj pomoći posljednjem bosanskom kralju Stjepanu Tomaševiću i – velik bibliofil. Njegovu izuzetno vrijednu knjižnicu posjeduje danas Biblioteca Angelica u Rimu. Zna se da je Nikola Modruški bio i osobit prijatelj glagoljice. Stoga nipošto nije neuvjerljivo dovoditi ovog istaknutog ljubitelja knjige u vezu s nastankom našega glagoljskog *Misala* iz 1483.

Tri godine nakon pojave spomenute prve tiskane hrvatske knjige latinskog govora Nikole Modruškoga, dakle 1477. godine, javljaju se u Mlecima svojim knjigama odjednom trojica novih hrvatskih humanističkih pisaca. To su: Šibenčanin Juraj Šižgorić, sa svojim djelom *Carmina*, Trogirani Koriolan Ćipiko, s historijskim djelom *Petri Mocenici imeratoris gesta*, i Hvaranin Šimun Dalmatinac s teološkim traktatom *De baptismo Sancti Spiritus*. Nakon ove godine Šižgorić se, što je malo poznato, u 15. stoljeću javio još jedanput u tiskanoj knjizi. Naime, godine 1480. njegove pjesme (*Epigrammata de B. M. V.*) objavljene su u inkunabuli: Dionysius Cartusianus, *Dialogus Mariae et peccatoris*. Ta je inkunabula tiskana u Louvainu. I treći spomenuti pisac, Šimun Dalmatinac, izdao je u toku narednih devet godina čak tri druge svoje inkunabule. To su: *Esposizione dell'Orazione domenica*. Paduae 1483, *Specchio della salute*. Venetiis 1486, i *Esposizione della simonia*. Venetiis 1486. Ova su se tri djela donedavno pripisivala u stranoj literaturi nekim nepostojećim autorima, ali sam ih ja, u novije vrijeme, nadam se, uvjerljivo, atribuirao našem Hvaraninu.

Godine 1478. novo naše ime. Šibenski biskup, Luka Tolentić, inače rodom Korčulanin, kao papin referendarius te godine počinje objavljivati svoje *Litterae indulgentiarum* (u vezi s najavljenom jubilaom godinom). Taj poziv, nazovimo ga proglas, tiskan samo na jednoj stranici, izići će otad pa do kraja 1480. ništa manje nego trinaest puta! Namijenjen uglavnom zemljama Sjeverne Evrope, tiskan je u raznim tamošnjim gradovima i to u: Bruxellesu, Daventeru, Mainz (gdje ga četiri puta tiska glasoviti Peter Schöffel!), zatim u Goudi, Kölnu i Utrechtu. Primjerci Tolentićeve inkunabule vrlo su rijetki – najčešće su sačuvani kao unikati.

Kao pandan ovoj plodnoj Tolentićevoj ortodoksnoj djelatnosti, samo nekoliko godina poslije, javljaju se u Baselu u Švicarskoj tri slične inkunabule jednoga Hrvata. To su: dva latinska *Proglasa* o sazivu protupapinskoga koncila buntovnika Andrije Jamometića, krajinskoga biskupa, koji su tiskani 1482, i navodni Jamome-

tičev *Opoziv (Retractatio)* dan u zatvoru 1483. Nakon toga je izdavač tih inkunabula, inače potomak prastaroga hrvatskog plemena Jamometića, nađen mrtav u baselskoj tamnici. Njegovi ostaci zatvoreni u bačvu, bačeni su u Rajnu. To se zbilo dakle upravo u godini kad je izišao naš glagoljski *Misal*.

Godine 1484. pojavljuje se još jedna, vrlo reprezentativna hrvatska inkunabula, ali izdana na latinskom jeziku. To je: *Breviarum Zagradiense*, tiskan u Mlecima, u tiskari glasovitog augsburškog i mletačkog tiskara Erharda Ratdolta. Ta je naša inkunabula vrlo rijetka. Iako je izdana za potrebe zagrebačke Stolne crkve, Metropolitanska knjižnica je nema! Poznata su samo dva primjerka, jedan se čuva u Vatikanu, a drugi u Nemzeti Muzeumu u Budimpešti.

Daljnji naš pisac i izdavač inkunabula jest Zadranin Šimun Paskvalić odnosno latiniziranim imenom: Simon Pasqualis Jadertinus. On je bio aktivan u Bologni. U razdoblju od 1487. do 1491. izdao je tu ukupno četiri inkunabule: dva prijevoda djela *Somnium Danielis* (na talijanskom jeziku), 1487. i 1491. godine, i još dva latinska djela: *Svetonijeve Vitae XII Caesarum* (1488) i popularne *Auctoritates Aristotelis et aliorum philosophorum* (1488) koje je on, kako kaže, priredio za štampu (*edidit, curavit*). Život i rad Šimuna Paskvalića dosad nije istražen. Kukuljević je mislio da je Paskvalić bio tiskar i rodom Kotoranin, što je pogrešno jer on sam o sebi kaže da je Zadranin. Poznato nam je da je bio dobar prijatelj s istaknutim bolonjskim izdavačem i komentatorom klasičnih pisaca Filipom Beroaldom (1453–1505).

Godinom 1488. počinju izlaziti tiskom djela poznatoga hrvatskog teologa i humaniste franjevca Jurja Dragišića, koji je u nauci poznatiji pod latiniziranim imenom Georgius Benignus de Salviatis. Taj bosanski izbjeglica pred Turcima, boraveći u Firenzi na dvoru Medičejaca (kao odgojitelj budućega pape Leona X), upoznao se i sprijateljio s mnogim istaknutim tamošnjim učenjacima. Braneći Picu della Mirandola, Reuchlina i Savanarolu, zamjerio se službenom Rimu. Od navedene 1488. godine pa do 1500, Dragišić je tiskao u Firenci pet svojih teološko-filozofskih inkunabula: *Dialectica nova* 1488/9, *Mirabilia septem et septuaginta*, 1489, *Propheticae solutiones*, 1497, *De natura angelica*, 1499, pa nadgrobni govor za dubrovačkog diplomata Džonu Đurđevića, *Oratio funebris pro Junio Georgio habita*, tiskan tijekom 1500. (Dragišićeve radove objavljene u 16. stoljeću ovdje ne spominjemo.)

Kao »naše« inkunabule možemo smatrati i ova dva djela tiskana 90-ih godina 15. stoljeća: 1. *Albumasar. Introductorium in astronomiam*. Augustae Vindelicorum, Erhardus Ratdolt, 1489, jer je latinski prijevod djela načinio glasoviti Herman Dalmatinac ili Hermanus Dalmata koji je, čini se, rodnom bio iz sjeverne Istre; 2. Komentirano izdanje Ciceronove *Rhetorica ad Herennium*. Venetiis, 31. VIII 1490, jer je komentar napisao Porečanin Jeronim Capiduro.

Negdje u ovo doba, tj. oko 1490, pada i tiskanje latinskog spjeva Jakova Bunića, *De raptu Cerberi*. To je djelo tiskano u Rimu, u oficini poznatog rimskog tipografa Stephana Plancka bez oznake godine. Ta je inkunabula prvo tiskano beletristično djelo poteklo iz dubrovačkoga humanističkoga kruga.

U Rimu je, samo nešto malo kasnije, tj. 1494. i kod drugog tiskara, Eucherija Silbera, tiskano teološko djelce rapskog pisca Martina Nimire, *Sermo de passione Domini*. Nimira je gotovo sasvim zaboravljeni naš pisac, iako je bio književno vrlo aktivan. Bavio se među ostalim i Aristotelom. Tako u jednom izdanju Komentara Tome Akvinskog uz Aristotelovu *Politica* navedeno je da je Nimira vodio nadzor nad tiskanjem te inkunabule, a objavljen je tamo i jedan njegov kraći tekst.

Naredne godine, 1495, pojavljuje se u Mlecima novo beletristično dubrovačko djelo: latinske pjesme humaniste Karla Pucića tiskane pod naslovom *De laudibus Gnesae puellae*. Nije još točno utvrđeno kod koga je tiskano ovo djelo. Ta je dubrovačka inkunabula inače *rarissimum*. Ovdje nadalje treba spomenuti i inkunabulu Conradus de Alemannia, *Concordantiae Bibliorum, Basileae, Johannes Froben et Johannes Petri*, 5. IX 1496. jer je u njoj otisnut tekst »*Concordantiae partium nobilium*« za koji se tvrdi da je djelo našega Ivana Stojkovića, a da je Johannes de Segobia, koji tamo figurira kao autor, samo priređivač ovoga Stojkovićeve rada.

Potkraj 15. stoljeća susrećemo ponovno jednu inkunabulu – proglas na jednom listu, sličnu onima kakve je nekoć izdavao biskup Tolentić. To je inkunabula Trogiranina Jakova Dragača (Jacobusa Dragacciusa). Zadužen od papinskog dvora, on objavljuje god. 1497. tzv. *Instrumentum citationis, Pozivnicu pred sud*, izdanu protiv neposlušnoga njemačkog grada Kölna. Od ovoga tiskopisa sačuvan je jedan jedini primjerak (u Sveučilišnoj knjižnici u Kölnu). O tome sam referirao opširnije u splitskom časopisu »Mogućnosti«.

Isti takav raritet, tj. unikat, jest hrvatska inkunabula zadarskoga franjevca Benedikta Benkovića tiskana u Lyonu 1498. pod naslovom *Navigium Mariae Virginis*. Jedini poznati primjerak nalazi se u Nacionalnoj biblioteci u Parizu.

Pri samom završetku 15. stoljeća izišle su još dvije, do nedavno potpuno nepoznate, naše inkunabule. Prva je: latinsko beletristično djelo *Baptistinus* Frana Lucijana Gundulića. Za nju možemo kazati da je to prva tiskana domaća pripovijetka kojoj je tema uzeta iz suvremena života. Na knjizi nije naznačeno gdje i kada je tiskana, ali se pretpostavlja da je najvjerojatnije mletački tiskopis izraden tijekom 1500. godine. Druga, posljednja po redu otkrivena jest inkunabula – filozofski prvijenac trogirskoga studenta Nikole Statilića pod naslovom *Paradoxa*. Taj kuriozni studentski pokušaj autor je izdao u Mlecima u kolovozu 1500. godine. Ovime smo došli na kraj nabrajanju inkunabula druge skupine.

Neki su stručnjaci-inkunabulisti smatrali da je latinski prijevod Isokratova govora *Oratio ad Nicoclem* tiskan u Bologni od Johanna Antonia de Benedictis

bez oznake godine, a koji je prijevod načinio dakovačko-bosanski biskup Michael Chesserius ili Mihovil Keserić, također inkunabula, ali on to ne može biti, jer uz ime našeg prevodioca na knjizi stoji titula biskupa, a taj je položaj Keserić postigao tek 1501. godine! Usput napominjem da sam u cijelom nizu drugih inkunabula koje sadrže djela stranih pisaca našao objavljene sad kraće sad dulje tekstove što su ih napisali hrvatski pisci, ali takve slučajeve nisam uvrstio u skupinu »hrvatskih« inkunabula.

Posebnu skupinu hrvatskih inkunabula, kao što sam već istaknuo, čine inkunabule koje su proizvodi hrvatskih tipografa, a objavljene su u inozemstvu i to, koliko danas znamo, u Italiji i u Francuskoj. Ta je skupina inkunabula najbrojnija, jer broji gotovo stotinu tiskopisa 15. stoljeća, stvorenih rukama i znanjem majstora-tiskara koji su potekli iz naše zemlje. Radovi su to trojice izvrsnih naših tiskara: Andrije Paltašića, Dobrića Dobrićevića (poznatijega pod latinskim imenom Boninus de Boninis), pa Grgura Kraljića (poznatijeg pod imenom Grgura Dalmatina ili Grgura Senjanina). Nije međutim isključeno da će se daljnjim istraživanjem ovoj skupini priključiti još koje ime.

Od navedene trojice vremenski je najstariji Andrija Paltašić Kotoranin. On je djelovao isključivo u Mlecima, i to od 1477. do 1493. Tijekom spomenutih šesnaest godina svoje tiskarske aktivnosti, Paltašić je tiskao, koliko je dosad utvrđeno, ukupno četrdeset i dvije inkunabule. Najčešće je radio sam, ali ponekad i u zajednici s drugim majstorima. Među tiskopisima što ih je izdao zastupani su gotovo svi glavni stari rimski pisci, uz to određen broj teoloških i liturgijskih tekstova (ta su, naime, djela u 15. stoljeću uvijek nalazila dobru prođu), tiskao je nadalje razna pravna djela te nešto drugih, manjih, suvremenih djela. Samo jedno jedino Paltašićevo djelo ukrašeno je ilustracijama, to je *Missale Romanum* iz 1485. godine. Tiskopisi Paltašićevi općenito se hvale zbog izbora i čistoće objavljenih tekstova kao i zbog precizne tipografske izradbe i svoga estetskog izgleda, u čemu se njegovi radovi takmiče s izdanjima najuglednijih mletačkih tiskara. Možda je to i jedan od glavnih razloga što su se Paltašićeve inkunabule sačuvale u svijetu u relativno vrlo mnogo primjeraka.

Drugi po redu veliki hrvatski tipograf 15. stoljeća jest Dubrovčanin Dobrić Dobrićević. Rodom je s otoka Lastova, i to - kako je u novije doba neprijeporno utvrđeno - negdje 1457/58. godine. Vrlo mlad je dospio u Italiju. Najprije je neko vrijeme boravio u Veneciji, gdje je učio zanat. U Veneciji je zajedno sa svojim zemljakom Paltašićem, tiskao jednu inkunabulu (*Lactancija* iz 1478). Nakon toga ulazi kao ortak u tipografsko društvo »Maufer i drugovi« u Padovi, koje je bilo aktivno od 1479. do 1483. i izdalo devet inkunabula. Ali već od 1479. Dobrićević je nastanjen u Veroni, gdje će ostati tri godine. Tu je izradio sedam inkunabula. Iz Verone odlazi u susjednu Besciju, gdje razvija najveću svoju tiskarsku

aktivnost. U roku od osam godina, koliko je boravio u Bresciji, izradio je ukupno trideset inkunabula. S Dobričevićem se brešansko tiskarstvo penje na sam vrhunac svoga razvitka. Unatoč tome, jaka konkurencija drugih tiskara natjerala je Dobričevića da prekine posao i sasvim napusti taj grad. On sad stupa u službu mletačke Republike kao njezin politički agent. U tom poslu putuje po raznim gradovima Italije, nudi se mletačkoj vladi da će ići u Ugarsku, pa u ponudi ističe da zna »la lengua hungara et schiava«. No do tog puta nije došlo, jer su Republici važnija bila obavještenja iz Francuske. Dobričević se ustaljuje u Lyonu kao knjižar i nakladnik, ali se ipak i tu bavi ponešto starim zanatom. To mu služi kao kamuflaža. U prvom desetljeću 16. st. (1507) nalazimo ga u mletačkom Trevisu i to kao časnog člana tamošnjega kaptola. Tu ga je oko 1528. godine zatekla i smrt. U toku svoje tipografske karijere Dobričević je izradio (ne brojeći ovamo djela tiskana u zajednici s »Padovancima«) više od pedeset inkunabula. Poput Paltašića i on je dobar dio svoje aktivnosti posvećivao izdanjima klasičnih pisaca, a zatim knjiga iz područja teologije, prava (pet golemih pravnih knjiga *Consilia Baldusa de Ubaldis!*) pa raznih školskih i filoloških djela. No više od svega glasovita su Dobričevićeva bogato ilustrirana izdanja: Danteove *Divine commedie* iz 1482, Valturijeva *De re militari* iz 1483, Macrobiusa *In Somnium Scipionis* iz 1483, Esopovih *Basana* iz 1487, zatim *Missale Carmelitanum* iz 1490, *Horae B.M.V.* iz 1499. te još nekih drugih. Neke od tih Dobričevićevih ilustriranih inkunabula sadrže šezdesetak, devedesetak pa i više prekrasnih ksilografija. Zbog toga ovog našeg zemljaka s pravom ubrajaju među značajnije tiskare 15. stoljeća.

Posljednji naš tipograf kojega ovdje spominjem, jest Grgur Kraljić, iliti Grgur Senjanin odnosno Grgur Dalmatin. On je najprije radio u Mlecima. Bio je, čini se, poznat kao vrstan majstor, pa se na jednoj inkunabuli iz 1482. mletački tiskar Evandelist de Sancto Severino hvali da je izučio zanat kod glasovitih tiskara, kao što su Nikola Jenson, Grgur Dalmatin i drugi (*educatum apud inclitum in hac arte magistrum dominum Nicolaum Jenson et Gregorium Dalmatinum et socios*). Od Kraljićeva tipografskoga rada u Mlecima poznata nam je samo jedna inkunabula: Albertus Magnus, *Compendium theologicae veritatis*. Venetiis, 1483. Što je radio prije i poslije te godine, ne znamo. U prvom desetljeću 16. stoljeća, tj. od 1507. do 1508. godine susrećemo ga na radu u senjskoj glagoljskoj tiskari. Nije nikakvo čudo da su ga neki naši kulturni historici dovodili i u vezu s tiskanjem našega svečara, glagoljskoga *Misala* iz 1483.

Pribroje li se inkunabule ove treće skupine onima prve i druge skupine, ukupan broj iznosi ravno stotinu i pedeset dosad utvrđenih inkunabula. Sve su one tiskane između 1474. i 1500. godine. Kako vidimo, broj nipošto nije malen, i zaista možemo biti ponosni značajnim doprinosom djedova kulturnim naporima Evrope 15. stoljeća.

Da bi se riješili svi problemi u vezi s hrvatskim inkunabulama, potrebno je još mnogo upornih i sistematskih istraživanja. Trebat će ići sistematski i uporno u potragu za vjerodostojnim dokumentima (umjesto raznih, ponekad i vrlo duhovitih nagađanja). Jedino na temelju sigurnih historijskih dokaza može se izgraditi čvrsta zgrada znanosti. Kulturna dostignuća našega naroda u 15. stoljeću svakako zaslužuju takav pristup.

LITERATURA:

- Kukuljević Sakcinski, I., *Tiskari jugoslavenski XV i XVI vieka*. Arhiv za poviestnicu jugoslavensku, 1/1851, 121-154.
- Breyer, M., *Prilozi k starijoj književnoj i kulturnoj povijesti hrvatskoj*. Zagreb, 1904.
- Štefanić, Vj., *Hrvatskoglagoljske inkunabule*. Enciklopedija Jugoslavije. Sv. 4/1960, 365-366.
- Jurić, Š., *O inkunabulistici i njenim zadacima u Hrvatskoj*. Vjesnik bibliotekara Hrvatske, 6/1960, br. 1, 1-37.
- Isti, *Nepoznata dubrovačka inkunabula*. Republika, 16/1960, br. 9, 20.
- Isti, *Andrija Jamometić, hrvatski intelektualac 15. st, žrtva rimske kurije*. Republika, 18/1962, br. 10-11, 484-486.
- Isti, *Malo poznati hvarski književnik XV stoljeća*. Prilozi povijesti otoka Hvara, 3/1969, 58-67.
- Isti, *O djelovanju Dobrić Dobričevića u Padovi*. Dubrovnik, 12/1969, 121-126.
- Bošnjak, M., *Slavenska inkunabulistika*. Zagreb, 1970.
- Jurić, Š., *Dvije nove hrvatske inkunabule*. Prilozi povijesti otoka Hvara, 4/1974, 32-41.
- Isti, *Inkunabula Trogirana Dragača*. Mogućnosti, 27/1980, 1113-1114.
- Isti, *Aus der Geschichte des kroatischen Wiegendrucks*. Beiträge zur Inkunabelkunde, 3, F, 8/1983, 86-90.

S a ž e t a k

Petnaesto stoljeće predstavlja u hrvatskim zemljama razdoblje izuzetno teških iskušenja: borbu na život i smrt protiv osvajačkih turskih horda koje su gotovo svakodnevno pustošile i uništavale pojedine dijelove Hrvatske odvođeći u roblje ili istrebljujući mirno stanovništvo. U isto doba Mlečani su sistematski otimali dijelove dalmatinske obale.

Unatoč toj tragičnoj situaciji, hrvatski su ljudi nastavili svojim stvaralačkim radom idući u korak sa suvremenim kulturnim dostignućima. Tu su svoju djelatnost razvijali ili na još slobonim ostacima svoje domovine ili, natjerani tuđinskim nasiljem, u izbjeglištvu.

Stotinu i pedeset inkunabula, zajedno s glagoljskim prvijencem, *Misalom* iz godine 1483, kojima su autori (pisci, prevodioci, priređivači i sl.) pa tiskari ili izdavači hrvatski ljudi, najrječitiji su dokaz nemaloga kulturnog napora i doprinosa hrvatskog naroda evropskoj kulturi u ovo doba.

Pisac sumarno navodi gore spomenute inkunabule dijeleći ih u tri skupine: a) inkunabule pisane hrvatskim ili staroslavenskim jezikom, b) inkunabule na drugim jezicima (latinskom i talijanskom) objavljene od hrvatskih pisaca, c) inkunabule rad hrvatskih tiskara i izdavača izdane izvan zemlje.

S u m m a r y

CROATIAN INCUNABULA

The fifteenth century is a period of great trials in Croatian countries: struggle for survival against Turkish hordes which daily devastated and destroyed different parts of Croatia enslaving or killing its peaceful inhabitants. At the same time Venetians were systematically seizing parts of the Dalmatian coast.

Notwithstanding this tragic situation Croatian people continued with their creative work keeping abreast with contemporary achievements. This activity was either developed in the remaining free parts of their country or in exile where the Croats were forced by their enemy's violence.

150 incunabula (including the glagolitic editio princeps, the *Missal* of 1483) the authors (writers, translators, editors etc.) as well as the printers or the publishers of which were Croats are the most evident proof of the great cultural effort and the contribution of Croatian people to the European culture of that period.

The author summarizes the above mentioned incunabula deviding them into three groups: a) incunabula written in Croatian or Old Church Slavonic, b) incunabula written by Croatian authors but in other languages (Latin or Italian), c) incunabula printed and published abroad by Croatian printers and publishers.

This article is just a preliminary version of a more extensive work on this subject.

Izvorni znanstveni članak

Primljeno: 17. travnja 1984.

Autor: Šime Jurić

*Nacionalna i sveučilišna
biblioteka, Zagreb*